

УДК 159.98.791.83

К. Г. Дементьева, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальної та соціальної психології

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ АРТИСТІВ ЦИРКУ ЯК СУБ'ЄКТІВ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті приводиться аналіз особистісних особливостей артистів цирку, від яких залежить, в якому жанрі вони створюють свої сценічні художні образи. Також було розглянуто відношення артиста до його діяльності.

Ключові слова: циркова діяльність, особистість артиста цирку, особистісні особливості, жанр.

Мистецтво цирку є одним із найдавніших видів мистецтва. Однією з його функцій є передача культурних цінностей у вигляді видовища, що дозволяє зробити його доступним для представників будь-якої соціальної групи. Трансляція культурних цінностей здійснюється через творчу діяльність артистів цирку. При дослідженні творчої діяльності артиста цирку, на нашу думку, ключовою проблемою є вивчення особистісних особливостей артистів цирку як суб'єктів творчої діяльності, що дозволить акцентувати активну позицію особистості стосовно творчої діяльності, у якій вона бере участь.

Необхідно сказати про те, що в ряді наукових праць, присвячених проблемам мистецтва цирку, проведені дослідження з таких важливих питань, як народні традиції клоунади, проблеми розвитку мистецтва клоунади, драматургія коврової клоунади. Проблемам художнього образу в цирку присвячені дисертаційні роботи М. І. Немчинського "Постановочний цирк: образне осмислення циркового номеру", В. Н. Сергуніна "Актуальні проблеми створення образу на манежі радянського цирку" і Є. П. Чернова "Проблеми створення художнього образу на прикладі радянської клоунади". Проблеми режисури в цирку присвятив свою дисертацію "Режисер у радянському цирку" Е. М. Зискинд. Проблеми специфіки художнього образу в мистецтві цирку розглядалися в статтях і книгах Е. М. Кузнецова, І. А. Уразова, Ю. А. Дмитрієва, І. М. Черненко, М. С. Местечкіна, С. М. Макарова, Є. П. Чернова, А. З. Житницького, В. Н. Сергуніна й ін.

У психологічній літературі проблема психологічних якостей артистів цирку та їхнього впливу на творчу діяльність освітлена не була. Разом з тим цирк типізує кращі якості людини, перетворює їх у художньо-видовищну форму й відбиває в умовному, специфічному для даного мистецтва образі, що розкривається в діючому подоланні перешкод. Мистецтво цирку — це, насамперед, мистецтво образного й гостроконфліктного відбиття життя. Це — відточене традицією й професійною майстерністю, у певному плані спеціалізоване вміння показувати людину в її опозиції до "норм", у її тязі до волі самовиявлення —

при найрізноманітніших відносинах його з навколишнім світом. Циркове мистецтво — це інтеграція всіх видів мистецтва. Кожному цирковому жанру властиві свої виразні засоби. Мистецтво цирку — це прославляння людини, демонстрація її фізичних і духовних сил: спритності, витривалості, почуття балансу, гнучкості, влучності, а також волі, відваги, дотепності. Яка би дія не виконувалася цирковим артистом — акробатична стійка або жонглювання, стрибки на батуті або баланс на котушках, кожне з них — це результат боротьби за розширення можливостей людини.

Психологічні особливості перевтілення артистами цирку, на нашу думку, будуються в такий спосіб: на тлі "рольового" стану виникає модель нової особистості, всі прояви якої можуть говорити про її несхожість із особистістю самого художника, основою установки є "опорний образ". Фізіологія присвоєння образу ролі відбувається нашаруванням одного динамічного стереотипу на інший: "Я" актора й "Я" образу не є рядопокладеними структурами, як дві паралельні лінії, що ніколи не перетинаються. Вони — "накладені" одна на одну підсистеми, причому одержувані не додаванням "Я" особистості актора й характеру ролі образу. Скоріше "Я" актора й "Я" образу — не сума, а інтегральний, злитий воедино добуток цих підсистем пропонованими обставинами, суттєві ролі й темою добутку. Особистість виконавця опосередковано, не прямим шляхом, неодмінно виражається у сценічному створенні.

Основною рушійною силою розвитку особистості циркового артиста, на нашу думку, є самоактуалізація — спонтанна активність духу, прагнення людини до реалізації свого життєвого потенціалу, можливість досягнення "ідеального Я", творча самореалізація.

Метою даної статті є виявлення особистісних якостей та творчого шляху артистів цирку, які працюють у різних жанрах.

У нашому дослідженні ми використовували "Карту особистості" К. К. Платонова для виявлення особливостей особистості циркових артистів, які працюють у різних жанрах, та біографічний метод для аналізу особливостей життєвого шляху артистів. Вибір методів обумовлений тим, що "Карта особистості" дозволяє фіксувати фонові показники, здібності, характер, спрямованість, індивідуальні-особистісні показники, особливості темпераменту. Цілісне розуміння структури особистості артиста цирку дозволяє виявити, на нашу думку, вплив особистісних особливостей артистів цирку на процес створення художнього образу в цирковому мистецтві. У дослідженні взяли участь 40 артистів цирку, що гастролують у м. Одесі та у м. Сімферополі, цирковий колектив "Цирк на воді", збірна Московська програма артистів цирку, а також деякі ветерани Радянського цирку, що проживають у м. Одесі.

За методикою "Карти особистості" К. К. Платонова до *фонових показників* відносяться стан здоров'я, відношення до здоров'я, умови праці, сімейні умови, фізкультурна активність. У цілому, дослідженій вибірці характерні найбільш високі оцінки стану здоров'я (4,85) і фізкультурної активності (4,88), найбільш низькі показники умов роботи (0,36).

Саме за цими показниками виявлені найбільш значимі розходження між представниками різних жанрів: фізкультурна активність

($F = 6,36$, $p \leq 0,001$); стан здоров'я ($F = 39,9$, $p \leq 0,001$); умови роботи ($F = 4,98$, $p \leq 0,001$).

Фізкультурна активність у всіх респондентів висока, що обумовлено їхньою діяльністю, але й значно відрізняються зменшеною фізкультурною активністю клоуни та фокусники. Крім того, ці дві групи артистів мають більш гірший стан здоров'я, що може бути пов'язано з віковими особливостями цієї групи. Умови роботи артистів цирку оцінюють як сприятливі, але такі, що не дають повного задоволення. Це пов'язано з гастролями, постійними поїздками, тривалими репетиціями, робочі проблеми часто переносяться на родину. Разом з тим найбільш складні умови для праці мають дресирувальники.

Отримано високі показники за ступенем розвитку психомоторних (4,6) та художніх (4,7) здатностей, що помітно виділяє особистість артиста цирку серед навколишніх артистів. Більш низькі є показники розвитку технічних (3,6) та наукових здатностей (3,4). Найбільш значимі розходження між представниками різних жанрів виявлені у розвитку: технічних здібностей ($F = 3,9$, $p \leq 0,003$), наукових ($F = 3,0$, $p \leq 0,015$), художніх ($F = 2,8$, $p \leq 0,022$), організаційно-педагогічних ($F = 2,5$, $p \leq 0,035$). Перш за все найбільш високі технічні та наукові здібності у фокусників, а також еквілібристив. Найменший розвиток художніх здібностей виявлено у атлетів.

Щодо характерологічних показників, найбільш високо оцінені відношення до праці (4,95), відношення до людей (4,85), найбільш низькі оцінки відношення до себе (4,1). Найбільш значимі розходження оцінок артистів різних жанрів виявлені тільки у відношенні до людей ($F = 20,1$, $p \leq 0,001$). Найбільш низькі ці показники у фокусників.

Було виявлено високу професійну спрямованість значної частини артистів цирку (4,6), а також низьку стійкість (3,9) та інтенсивність (3,9) спрямованості особистості. Найбільш значні розбіжності між артистами різних жанрів відмічені у широті спрямованості ($F = 3,7$, $p \leq 0,005$), професійній спрямованості ($F = 4,2$, $p \leq 0,002$), інтенсивності спрямованості ($F = 3,3$, $p \leq 0,001$). Найбільш низькі ці показники у фокусників.

Спрямованість діяльності змінюється в артистів цирку кілька разів, але зберігається по кілька років. Для них характерне прагнення здійснювати більшу частину починань. Переконавання, ідеали й схильності в артистів цирку в цілому відповідають моральним нормам, прийнятим на сьогоднішній день у суспільстві.

За результатами дослідження структури особистості було також виявлено, що, як правило, артисти цирку обирають свою професію за бажанням, давно, і їм доводилося переборювати перешкоди на шляху до неї, обраною професією вони задоволені.

Щодо досвіду артистів цирку, то найбільш високо оцінюється ними професійна підготовленість (4,85) та психомоторна культура (4,7). Найбільш низько оцінюється рівень загальної культури (3,9), рівень інтелекту (4,2) та культура поведінки (4,3). Найбільш значні розбіжності виявлені між представниками різних жанрів за рівнем культури ($F = 3,9$, $p \leq 0,004$) та психомоторна культура ($F = 4,8$, $p \leq 0,001$).

У психічних процесах тісно взаємозалежні пізнавальні й афективні компоненти, вони й лежать в основі властивостей особистості, як біль-

шість стійких її проявів. При оцінюванні емоційної збудливості було виявлено, що артистам цирку властивий високий ступінь вразливості, реактивності. Також було виявлено, що для артистів цирку характерна здатність одночасно виконувати кілька дій.

Рівень розвитку пізнавальних здатностей в артистів цирку високий, вони відрізняються спритністю при відповідях, швидко орієнтуються в новій тактичній обстановці. Трохи менш характерним для них є "запізнювання" удалого рішення, або схильність до зайво швидких, не продуманих відповідей.

Для артистів цирку також характерна наявність творчої уяви, що проявляється в будь-якій образотворчій, конструкторській і іншій діяльності.

У складній обстановці артисти цирку володіють собою, легко придушують вибухи гніву. При сильному порушенні їм вдається здаватися цілком спокійними, однак переживання супроводжуються посиленою жестикуляцією, зміною міміки, голосу й т. п.

Також характерні цілеспрямованість, наполегливість і рішучість. У всіх випробуваних відзначена здатність довгостроково й непохитно дотримуватися ухваленого рішення. Спостерігалася наполегливість і завзятість у подоланні труднощів, які стоять на шляху до досягнення мети. При прийнятті рішень у всіх випробуваних спостерігається вияв рішучості.

У цілому, з індивідуальних особливостей найбільш високо оцінюються цілеспрямованість (4,95), вольові характеристики (4,88), уважність (4,7), кмітливість (4,7). Найбільш низькі оцінки характеристик пам'яті (3,65). Найбільш значущі розходження між представниками різних циркових жанрів виявлено за показниками волі ($F = 4,6$, $p \leq 0,01$) та цілеспрямованості ($F = 4,34$, $p \leq 0,02$).

Таким чином, дослідження особистісних особливостей циркових артистів (за "Картою особистості Платонова") дозволило виявити орієнтування життєвого шляху артистів цирку у відношенні до різних сторін дійсності, на які цілі спрямована особистість і якими мотивами й ціннісними орієнтаціями вона при цьому керується, які особистісні властивості впливають при виборі жанру циркового мистецтва, що є головною ланкою у виборі, створенні й відтворенні художнього образу.

Сутність людської особистості знаходить своє завершальне вираження в тому, що вона не тільки розвивається як усякий організм, але й має свою історію, оскільки розвиток особистості опосередкований результатом її діяльності. Тому, щоб зрозуміти шлях свого розвитку в її справжній людській сутності, людина повинна його розглядати в певному аспекті: ким я був? — що я зробив? — ким я став?.. Ключ до розуміння розвитку особистості — того, як вона формується, роблячи свій життєвий шлях, її психічні здатності — не тільки передумова, але й результат її вчинків і діянь. У них вона не тільки виявляється, але й формується. Художній образ артиста цирку є вираженням його індивідуальності, але й сама індивідуальність його як артиста формується в його роботі над художнім образом.

Використовуючи результати психологічної "карти особистості Платонова", ми склали опис особистісних властивостей артистів цирку,

що працюють у базових жанрах циркового мистецтва. Для уточнення і більшої обґрунтованості наших висновків був застосований критерій Фішера (F) та показник рівня значимості відмінностей підвибірок артистів різних жанрів (Sig.). Як видно з таблиці 1, розходження між особистісними особливостями артистів різних жанрів значущі за всіма узагальнюючими показниками.

Таблиця 1
Розходження між особистісними особливостями артистів різних жанрів

Особистісні особливості	Критерій Фішера (F)	Рівень значимості відмінностей
Фонові показники	5,264	0,000
Здібності	4,345	0,002
Характер	6,293	0,000
Спрямованість	3,583	0,006
Досвід	3,462	0,007
ИОП	6,658	0,000

Таким чином, математичний аналіз обробки показників показав, що розходження особистісних особливостей артистів цирку, що працюють у різних жанрів, значущі.

У цілому, особистісні особливості, як і типологічні, варто враховувати в індивідуалізації керування художньою діяльністю артиста цирку.

Особлива риса акробатів, що відрізняють їх від інших жанрів — це сенситивність, емоційна стійкість, активність у подоланні перешкод, схильність до ризику, самоконтроль, незалежність, самостійність.

Акробати, у порівнянні з іншими цирковими жанрами, проявляють більше уваги до своєї статури, гігієни тіла. Причиною може служити те, що для акробатів тіло є засобом досягнення успіху й самовираження.

Так само як і акробати, гімнасти відрізняються емоційною стійкістю, активністю в подоланні перешкод, незалежністю, самостійністю, схильністю до ризику. Тілу приділяється велика увага, тому що воно служить засобом самовираження. Незалежно від віку тіло в наших випробуваних у відмінній спортивній формі.

Жонглери відрізняються від інших жанрів своєю спритністю, миттєвою реакцією, швидкістю рухів, розвиненим почуттям ритму. Характерними рисами особистості є: впевненість у собі, самоконтроль, висока емоційна стійкість, високий рівень мотивації в досягненні успіху, авторитарність.

Особистісні якості дресирувальника виглядають так: висока емоційна стійкість, впевненість у собі, незалежність, самостійність, схильність до ризику, самоконтроль, товариськість, спостережливість, уважність. Найголовніше в даному жанрі, на нашу думку, — це любов до тварин.

Мистецтво фокусника тонке й складне. Успіх виступу фокусника залежить не тільки від винахідливості й оригінальності його трюків, але й від того, наскільки він добірно, легко, артистично їх доносить до глядача. Особистісні особливості фокусника відрізняються особливою сценічною увагою артиста, що виховується щодня. Вона залежить "від уміння бачити, спостерігати, вивчати життя оком, вухом, серцем і розумом художника, що відбирає в житті необхідний для його творчості типовий матеріал" [2]. Їхня майстерність ґрунтується на швидкості й вправності рук і на застосуванні спеціальних апаратів. Відрізняються екстраверсією, твердістю характеру, авторитарністю.

Еквілібристам притаманний високий рівень контрольованої агресивності, високий рівень мотивації в досягненні успіху, схильність до ризику, твердість характеру, емоційна стійкість і самоконтроль.

Для атлетів характерні фізична сила, гармонійно розвинена мускулатура, вони можуть знижувати інтенсивність вхідного болючого стимулу. Висока емоційна стійкість, твердість характеру, самоконтроль.

Із цього можна зробити висновок, що від особистісних особливостей артистів цирку залежить, у якому жанрі він створює свій сценічний художній образ. Ми виявили відношення артиста до його діяльності, а також вплив циркової діяльності на розвиток особистості артиста цирку. Відношення до циркової діяльності в них носить характер моральної цінності, відданості професії, вони розцінюють свою діяльність як можливість творчої самореалізації, самоактуалізації.

Також нами проаналізовано великий корпус літератури по психології мистецтва, циркового мистецтва, психології вчинку. У психологічній літературі проблема психологічних якостей артистів цирку та їхнього впливу на творчу діяльність освітлена не була.

Нами проведено якісний аналіз, котрий дозволив виявити орієнтування життєвого шляху артистів цирку у відношенні до різних сторін дійсності, відношення артиста до його діяльності, а також вплив циркової діяльності на розвиток особистості артиста цирку. За допомогою математичних методів обробки результатів, ми отримали підтвердження про високу значущість розходжень особистісних особливостей артистів цирку, які працюють у різних жанрах циркового мистецтва.

Таким чином, отримані результати дають підставу говорити про взаємозв'язок особистісних особливостей артистів з вибором жанру в цирковому мистецтві й визначають подальшу спрямованість творчої діяльності артистів цирку. Однак, потребує подальшого психологічного дослідження специфічна творча діяльність артистів цирку в контексті їх життєвого шляху.

Література

1. *Выготский Л. С.* Психология искусства. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1998.
2. *Гуревич З. Б.* О жанрах советского цирка. — М.: Искусство, 1977.
3. *Глен Вильсон.* Психология артистической деятельности. — М.: Когито-Центр, 2001.
4. *Дементьева К. Г.* Особистісні властивості і психологічні особливості артистичного образу в цирковому мистецтві // Наука і освіта. — № 6-7. — 2004. — С. 75-78.
5. *Дмитриев Ю.* Советский цирк. — М.: Искусство, 1963.
6. *Ельшевский Н.* Художественный образ в цирке // Сов. эстрада и цирк. — № 1. — 1964.

7. Катаева Л. И., Полозова Т. А. К вопросу о сущности профессионального самоопределения личности в пространстве становления нового российского общества // Мир психологии. — № 1. — 2005. — С. 152.
8. Леонтьев Д. А. Введение в психологию искусства. — М., 1998.
9. Семенов В. Е. Искусство как межличностная коммуникация. — СПб, 1995.
10. Станиславский К. С. Собрание сочинений. — Т. 4. — М., 1957.
11. Тарасов Г. С. О психологии искусства // Вопросы психологии. — № 1. — 1992. — С. 105–111.
12. Эйзенштейн С. Психологические вопросы искусства. — М.: Смысл, 2002.

К. Г. Дементьева,

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АРТИСТОВ ЦИРКА КАК СУБЪЕКТОВ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В статье приводится анализ личностных особенностей артистов цирка, от которых зависит жанр создания сценического художественного образа. Также было рассмотрено отношение артиста к его цирковой деятельности.

Ключевые слова: цирковая деятельность, личность артиста цирка, личностные особенности, жанр, развитие личности.

K. G. Dementeva

Odessa National Mechnikov University,

THE PERSONALITY OF THE CIRCUS ACTORS AS THE SUBJECTS OF CREATIVE ACTIVITY

Summary

The article describes authority of circus action to progress of personality, analysis individual psychological characteristics of base genre's circus artist, declare reference circus artist to the circus action.

Keywords: circus creative activity, personality of actor in circus, personality particularities, genre, development of personality.